

NÉMETH ZOLTÁN
*Transzkulturalizmus:
 Elmélet és gyakorlat*
 Magyar Tudományos Akadémia
 – Szlovákiai Magyar Akadémiai
 Tanács
 Budapest, 2023

Goda Regina

Fogalmak útvesztőjében: a transzkulturalizmus lehetőségei és kihívásai

Az utóbbi évek, évtizedek társadalmi és politikai változásai indukáltak, hogy az olyan elméleteket, mint a transznacionalizmus és a transzkulturalizmus az irodalomtudomány területén is alkalmazzák. Ez utóbbi adja Németh Zoltán *Transzkulturalizmus: Elmélet és gyakorlat* című kötetének alapját is. Az előszó választ ad arra a kérdésre, miért kaphatott ekkora hangsúlyt az elmúlt évtizedekben többek között a komparatiztika területén ez az elméleti megközelítés: „A transzkulturalizmus fogalma éppen azért látszik megtermékenyítőnek, mert azokat a szerzőket, irodalmi alkotásokat, jelenségeket képes új keretben és újszerű nézőpontok felől értelmezni, illetve újraértelmezni, akik és amelyek a nyelvi és kulturális határátlépések terében léteznek” (8). A tizenkét fejezetből álló könyv címéhez hűen felvázolja a transzkulturalizmus elméleti keretét, amelyet aztán Németh konkrét irodalomtudományi és -történeti jelenségek, valamint szépirodalmi példák elemzése során fel is használ.

Az első fejezetben a transzkulturalizmus elméleti hálójáról olvashatunk, amelynek kidolgozásában fontos szerepe van a kötetben sokszor idézett Wolfgang Welschnek. Welsch abból a herderi felfogásból indul ki, amely szerint a kultúrák egymáshoz való viszonyát az úgynevezett golyómodellel írhatjuk le, amely alapján az inter- és a multikulturalizmus a kultúrák egymástól való elhatároltságára épít. Ezzel szemben a transzkulturalizmus lehetővé teszi a kultúrák határainak

átjárhatóságát, a tényleges párbeszédet közöttük. Németh idézi továbbá Mari Peepre-Bordessa tanulmányát (*Beyond Multiculture: Canadian Literature in Transition*), amely a kultúrák egymáshoz való viszonyának hármását „a kanadai emigráns fikció három új műfajaként határozta meg” (10). Elisabeth Mårald nevét azért érdemes megemlíteni, mert nem kizárólag „az etnikai vagy nemzeti diskurzusokra” szűkíti a transzkulturalizmust, hanem olyan fogalompárokat is beemel a vizsgálatba, mint „a centrum – marginalitás, a jelen – múlt, az írott történelem – oral history, a realizmus – fantasy, az irodalmi kánon – excentrikus fikció, a patriarchátus – női kultúra” (10–11). Németh hivatkozik továbbá Arianna Dagninóra, aki „számára a transzkulturalizmus a határokon való áthatolással, az utazással, örökös úton levéssel, a kultúrák metszéspontjában létezéssel, a hontalansággal hozható kapcsolatba” (12).

A kötet bevezetője egyúttal ki is jelöli azokat a jelenségeket, amelyek kapcsán Németh lehetségesnek/értelmesnek látja a magyar és a szlovák irodalom kontextusában az elmélet alkalmazását. Az irodalomtörténet-írás kérdésével foglalkozik több fejezetben is (*Transzkulturális kisebbségi irodalomtörténet, Transzkulturalizmus és irodalomtörténet-írás*), amellyel kapcsolatban ezen gyakorlat nemzeti alapokon nyugvó voltának kritikájából indul ki, nevezetesen, hogy az egyes nemzeti irodalmak homogén szigetekként jelennek meg, amely a szerzők adott irodalomhoz való odatartozását a származással és a nyelvvel hozzák hangsúlyosan összefüggésbe. Németh nem tagadja, hogy egy átfogó transzkulturális irodalomtörténet megírása óriási munka, szinte lehetetlen vállalkozás, ugyanakkor szükség van azokra az elmozdulásokra, amelyeket a transzkulturalizmus elméleti kerete lehetővé tesz, hiszen „egy transzkulturális szlovákiai magyar irodalomtörténet nem záródhat be az ország és a nyelv által redukált kontextusba, hanem folyamatosan új kontextusokat állít elő és helyeződik el azokban, folyamatosan lokális és globális hálózatokat épít” (53). Hogy mennyire nagy kihívásokkal is jár egy transzkulturális irodalomtörténet megírása, azt jól mutatja Németh alábbi kijelentése: „a transzkulturalizmus lehetőségeit hasznosító szlovákiai magyar irodalomtörténeteknek szükségszerűen része Sztraton, Catullus, Martialis, Ovidius, Pasolini és a kortárs amerikai gay költészet, hiszen a szlovákiai magyar Csehy Zoltán kötetnyi verset fordított tőlük, a szlovákiai magyar Polgár Anikó pedig monográfiát írt Catullus és Ovidius magyar fordításairól. Része a szlovákiai magyar irodalomnak

továbbá a németül író Irena Brežná és a szlovákul író Veronika Šikulová, Svetlana Žuchová, Pavol Rankov, Pavel Vilikovský, Ursula Kovalyk stb., hiszen műveiket a szlovákiai magyar Vályi Horváth Erika, Mészáros Tünde, Péntes Tímea, Hizsnyai Tóth Ildikó fordították magyarra, része Agatha Christie, akinek regényeit a szlovákiai magyar Benyovszky Krisztián értelmezte, részei azok az indonéz költők, akikkel indonéz szavak segítségével íratott verseket Juhász Rokko és így tovább” (53). Egy ilyen megközelítést semmi esetre sem tekinthetünk nyelv- és származáspecifikusnak, hanem sokkal inkább olyannak, amelyben a hatástörténetre, a cserefolyamatokra helyeződik a hangsúly, ugyanakkor ez már akkora merítésnek tűnik a különböző nyelvekből, kultúrákból és tudományterületekből, hogy joggal merülhet fel az olvasóban a kérdés, nem feszíti-e szét a szlovákiai magyar irodalomtörténet kereteit egy ilyesfajta válogatás. Az irodalomtörténet-írás gyakorlatának „megreformálása” mellett Németh hasznosnak látja a transzkulturalizmust alkalmazni olyan korszakok és az ide tartozó szövegek értelmezésekor, mint például a középkor, amikor is „általános volt a latin nyelvűség [...] a külföldi peregrináció [...] a külföldi minták követése” (13). Németh hangsúlyozza továbbá a „[t]ranszkulturális terek bevonás[át] az értelmezésbe”, így sor kerülhet például az „ún. Monarchia- és közép-európaiság-diskurzusok” újraértelmezésére is (15).

Németh *A migráns irodalom, Az expat, a migráns és a disszidens, A transzkulturalizmus kartográfiája* című fejezetekben olyan jelenségekre helyezi a hangsúlyt, amelyek a konkrét határátlépéshez kapcsolódnak. Az egyes fejezetcímek kiemelnek egy-egy szempontot, amelyre az adott rész fókuszál, ugyanakkor ezeket Németh nemcsak különválasztva értelmezi, hanem egymással összefüggésben is. A kötet egészét folyamatos előre- és visszautalások gazdagítják, amely így szerkezetében is tükrözi azt a hálózatosságot, amely az elméleti bázisnak, a transzkulturalizmusnak is sajátossága. A migráns irodalom kapcsán Németh az elnevezés problematikusságára hívja fel a figyelmet, hiszen mire gondolunk akkor, amikor ezt a fogalmat használjuk: a szerző származására, vagy talán a szövegek tematikájára? Ezek a kérdések pedig továbbiakat vetnek fel, mint például, hogy ki számít migráns szerzőnek? Ha a köztudatban, közbeszédben általánossá vált meghatározásból indulunk ki, akkor olyan szerzőt érthetünk ez alatt, aki anyaországából egy másik országba települt, és legtöbbször a befogadó ország nyelvén kezd el írni. Ettől a leegyszerűsítő

definiálástól elszakadva Németh a közép-európai irodalom kontextusában öt típusát különbözteti meg a migráns irodalomnak: a faluból a városba település, a „határon túli magyar írók Magyarországra költözése”, az 1945 utáni kitelepítések, deportálások, a „Magyarországról kitelepülő magyar származású” írók, akik legtöbbször a magyartól eltérő nyelven írnak, illetve a „betelepülő írók” esetét (21–22).

Kiemelendő, hogy Németh nemcsak a szöveg és a szerző, hanem a kontextus és az olvasó transzkulturális pozíciójáról is szót ejt, és ezek kapcsán egyúttal az egyes irodalomelméleti irányzatok „szűklátókörűségére” is felhívja a figyelmet. Összekapcsolja továbbá a transzkulturalizmust a posztkolonializmus és a pluricentrizmus elméleteivel is, így olyan fogalomhálót rajzol fel, amelyben a hatalommal és a nyelvvel kapcsolatos szempontok – például a standard nyelvváltozatok és dialektusok szövegen belüli viszonyai – is szerepet kapnak. Ennek kapcsán idézi többek között N. Tóth Anikó *Alacindruska* című mesekönyvét, amelybe a szerző palóc tájszavakat épít, említi Tompa Andrea magyar–román hibrid nyelvét, illetve Grendel Lajos *Nálunk, New Hontban* című regényét, amelynek „rontott szlovák nyelvi rétege a kisebbségi szlovákiai magyar nyelvhasználók alárendeltségét modellezi” (31).

Nemcsak a különböző elméleteket, hanem a szövegek egymáshoz való viszonyát is kiemeli a transzkulturalizmus és az intertextualitás összefüggéseinek vizsgálata nyomán. Németh az intertextualitás kapcsán szintén rámutat az értelmezés kereteinek nehézségeire, hiszen „maga az irodalmi szöveg intertextuális utalásai révén nem eleve mindig transzkulturális szövegtest-e, amelyet különféle kultúrák, irodalmak és nyelvek szövegtörmelékei, nyelvi darabkái hoznak létre” (81). Az intertextualitásról Polgár Anikó *Régész nő körömcipőben* című verseskötete kapcsán jegyzi meg, hogy az nem pusztán egy szöveg létmódja, „hanem egyúttal mindig transzkulturális jellegű” (105).

Németh számos szerzőt említ kötetében, közülük Macsovszky Pétert emelem ki, akire transzkulturális mintaszerzőként hivatkozik, és akinek írásművészetét elemezve a legátfogóbban alkalmazza a gyakorlatban a transzkulturalizmus elméletét. Németh először a szerző transzkulturális pozícióját értelmezi, nevezetesen, hogy „Macsovszky olyan (szlovákiai) magyar identitású, érsekújvári (Nové Zámky) magyar családból származó szerző, akit gyerekkorában szlovák tanítási nyelvű általános és középiskolába írtattak” (118). Ezután a szövegcentrikus elemzés kerül fókuszba, és Németh sorra veszi

egyrészt Macsovszky álneveinek transzkulturális jelentőségét, másrészt kategorizálja szövegeit a nyelviség és a kulturális utalások megjelenése szerint, végül pedig konkrét szövegpéldákon (*Tantalópolis*) keresztül bizonyítja, hogy Macsovszky olyan szerző, akinek „művei éppen a többféle transzkulturális önértelmezésnek és pozíciónak köszönhetően írhatják bele magukat a szlovák, a cseh, a brazil, a braziliai japán, a kínai, a japán, a magyar, a szlovákiai magyar stb. irodalomba” (131).

Németh kötete mind elméleti, mind szépirodalmi szempontból óriási anyagot mozgat. A fentebb idézett szerzőkön kívül olvashatunk többek között Csehy Zoltán, N. Tóth Anikó, Terék Anna, Muszka Sándor és Hunčík Péter munkáiról is. Az elméleti áttekintés előnye és hátránya is egyben, hogy rengeteg fogalmat von be az értelmezésbe, és bár ezeket egymástól nem elszigetelve, hanem összefüggésükben tárgyalja, mégis azt a hatást kelti az olvasóban, mintha a transzkulturalizmusról való gondolkodás során mindig önmagába térnének vissza a kérdések. Persze a kötet célja nem konkrét válaszok adása, sőt Németh a nehézségekre, hiányosságokra is ráirányítja a figyelmet. Egy ponton arról ír, hogy „[a]nnyiféle transzkulturalizmus van, ahány individuum, ahány egyéniség, ahány ember, és az identitáskonstellációk ráadásul térben, időben és helyzetekben is folyamatosan változnak, illetve változhatnak” (120). Az ehhez hasonló kijelentések elbizonytalanítanak azt illetően, hogy miként is lehet ezen elméleti keret „egységes” modelljét létrehozni, ugyanakkor hasznosak is, hiszen továbbgondolásra sarkallják az olvasót.